

KUTADGU BİLİG'DEKİ ÖNERMELER ÜZERİNE KLASİK MANTIK AÇISINDAN BİR İNCELEME

Fikret OSMAN¹

Geliş: 25.02.2021 / Kabul: 12.03.2021

DOI: 10.29029/busbed.886779

Öz

Kutadgu Bilig, Türk düşünce tarihinin en önemli eserlerinden biridir. Bu eserde pek çok konu üzerinde durulmakta; değişik bireysel ve toplumsal sorunlara ilişkin çözümler önerilmektedir. Söz konusu çözümler de kitabın başlığında ifade edildiği gibi, adeta mutluluğa götüren birer yol olarak öngörülmektedir.

Bu makalede, düşünsel yönden oldukça zengin olan Kutadgu Bilig'deki anlatımlar incelenecektir. Bu bağlamda, bazı düşünürlere göre Antik felsefenin doğudaki yansımasının bir ürünü olarak görülen bu eserde, Antik Yunan'da ortaya çıkıp gelişen klasik mantıktaki önerme türlerinden hangilerinin örneklendiği araştırılacak; kitabın, düşünsel bakımdan sahip olduğu zenginliğe önermeler bakımından da sahip olup olmadığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Klasik Mantık, Önerme.

A STUDY ON THE PROPOSITIONS IN KUTADGU BILIG IN TERMS OF CLASSICAL LOGIC

Abstract

Kutadgu Bilig is one of the most significant works of the Turkish thought history. This work emphasises on various topics, and proposes solutions for different individual and social problems. These solutions, as stated in the title of the book, are foreseen as ways that lead to the happiness.

¹ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü,
fikretosman@mynet.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2542-4515>.

In this article, the narrations at Kutadgu Bilig, which is intellectually a very rich book will be studied. Within this context, this study will research which kind of the propositions in classical logic, which were arisen and developed in Ancient Greece, were ensampled at this work, which is seen as a reflection of ancient philosophy in the East by some philosophers. The study will also reveal if the book has such a high richness as it has intellectually in terms of propositions.

Keywords: *Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Classical Logic, Proposition.*

Giriş

Kutadgu Bilig, “Türklerin İslâmiyet’i kabulü sonrası yazılan en eski Türkçe eser olarak bilinmektedir” (Akyol 2018: 80). 1069-70 yılında Yusuf Has Hacib (1017?-1077?) tarafından kaleme alınmıştır (Kaya 2005: 162; Ülken 2017: 166). Bazı düşünürlerin Aristoteles felsefesinin doğudaki bir tezahürü olarak gördükleri (Kaya 2005: 160) eserin başlığındaki kut sözcüğü, bize Kutadgu Bilig’in yazılışında amaçlananlarla ilgili ipuçları vermektedir. Bu sözcük; mutluluk, devlet, saadet, nimet ve talih demektir. Buna göre Kutadgu Bilig, insanı mutlu edecek bilgiyi ifade etmekte (Akyol 2018: 84; Özden 2015: 82); insanın bireysel ve toplumsal yaşamında karşılaşılabileceği sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmaktadır (Akyol 2018: 81). Bu bağlamda kitapta dört karakterin temsil ettiği dört erdem üzerinde durulmaktadır. Bunlar, eserin girişinde şöyle verilmektedir:

“Biri doğruluk, ikincisi mutluluk, üçüncüsü akıl, dördüncüsü kanaat. Yazar bunlardan her birine Türkçe bir ad vermiştir. Doğruluğa hükümdar Kün-Toğdı adını verip onu padişah yerine tutmuş, mutluluğa Ay-Toldı adını verip vezir yerine koymuş, akla Ögdülmiş adını verip vezirin oğlu ve kanaate de Odgurmış adını verip vezirin kardeşi kabul etmiştir” (Yusuf Has Hacib 2008: 71).

Kutadgu Bilig’de; bu erdemler doğrultusunda siyasi, dini, ahlaki, hukuki, sosyal, pedagojik vb. pek çok konu ele alınmaktadır (Özden 2015: 81-82). Acaba bu kadar zengin bir konu çeşitliliğine sahip bir kitapta önerme çeşitliliği yönünden de bir zenginlik söz konusu mudur? Bu çalışmamızda, bu soruyu yanıtlamaya çalışacağız. Bunun için Kutadgu Bilig’i önermeler mantığı açısından inceleyeceğiz. Araştırmamızı modern mantıktaki önermeler mantığı açısından değil, klasik mantıktaki önermeler mantığı açısından yapacağız. Çünkü klasik mantıkta önermeler, daha detaylı olarak ele alınmaktadır. Örneğin modern mantıkta; özgülü, çıkarmalı, sınırlandırıcı ve karşılaştırmalı önermeler olarak adlandırılan bileşikliği açıkça belli olmayan önermeler üzerinde durulmamaktadır.

Bilindiği gibi önerme; konu, yüklem ve koşaçtan (copula) oluşan (Stebbing 1961: 34) ve doğru ya da yanlış olabilen tümcedir (Yıldırım 2000: 155). Başka bir ifadeyle önerme, yargı bildiren anlatımdır (Akarsu 1984: 135). Klasik mantık açısından önermeler; yargının niteliğine, sayısına ve kipliğine göre üç ana öbeğe ayrılabilir (Çüçen 2004: 90-91).

Şimdi bu sınıflandırma doğrultusunda Kutadgu Bilig'deki anlatımları ele alalım:

1. Yargının Niteliğine Göre Önermeler ve Bu Önermelerin Kutadgu Bilig'deki Örnekleri

Yargının niteliğine göre önermeler; olumlu ve olumsuz diye ikiye ayrılır (Özkan 2016: 111). Önermenin iki tarafı olan konu ve yüklem birbirine yaklaştırılırsa önerme olumlu, birbirinden uzaklaştırılırsa olumsuzdur. Yani olumlu önermede yüklemde bildirilen niteliğin konuda bulunduğu onaylanır, olumsuz önermede ise reddedilir (Yazoğlu ve İmamoğlu 2010: 61). “Ahmet çalışkandır” önermesi olumlu; “Ahmet çalışkan değildir” önermesi ise olumsuzdur. Kutadgu Bilig'de yer alan aşağıdaki anlatımları bu önermeler içerisinde değerlendirebiliriz.

1.1. Kutadgu Bilig'de Olumlu Önerme Örnekleri

“Hükümdar Ay-Toldı'yı ödüllendirdi” (Yusuf Has Hacib 2008: 259 (1035)).²

“Vezirlik önemli iştir” (Yusuf Has Hacib 2008: 433 (2187)).

“Alçakgönüllü kişi halk arasında sevimli olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 439 (2232)).

“Vezirin iyi olması halk için faydalıdır” (Yusuf Has Hacib 2008: 441 (2242)).

“Sadık hizmetkâr sadık olur; sadık hizmetkâr beyini zengin eder” (Yusuf Has Hacib 2008: 517 (2767)).

“İçten bağlı kişi, insanların seçkinidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 517 (2768)).

---

² İç parantez içerisinde verilen rakamlar, söz konusu önermenin Kutadgu Bilig'deki beyit numarasını göstermektedir. Bundan sonra, Kutadgu Bilig'den yaptığımız tüm alıntılar bu şekilde belirtilecektir.

“Usulü tam olarak uygulayan kişinin yüzü güler” (Yusuf Has Hacib 2008: 789 (4605)).

“Hükümdar çok iyi bir sultandır” (Yusuf Has Hacib 2008: 845 (4989)).

1.2. Kutadgu Bilig’de Olumsuz Önerme Örnekleri

“Hayâsızın dili doğru söz söylemez” (Yusuf Has Hacib 2008: 437 (2203)).

“Kaydedilmeyen işleri insan gönlünde iyice tadamaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 519 (2778)).

“Temiz olmayanın işi de temiz değildir” (Yusuf Has Hacib 2008: 531 (2858)).

“Mal dağıtmak cömertlik değildir” (Yusuf Has Hacib 2008: 687 (3932)).

“Kendini koruyan kişi merhametli değildir” (Yusuf Has Hacib 2008: 687 (3933)).

“İnsan düşmanından fayda görmemiştir” (Yusuf Has Hacib 2008: 725 (4191)).

“Açgözlü kişiye zenginliğin bir faydası yoktur” (Yusuf Has Hacib 2008: 903 (5388)).

2. Yargının Sayısına Göre Önermeler ve Bu Önermelerin Kutadgu Bilig’deki Örnekleri

Yargının sayısına göre önermeler; basit ve bileşik diye ikiye ayrılır (Çiçekdağı 2019: 91). Tek yargılı önermeler basit (Demir 2013: 57); iki ya da daha fazla önermeye çözümlenebilen önermeler de bileşik (Taylan 2010: 175) önerme olarak adlandırılır.

Basit önermeler genellikle; tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu ve tikel olumsuz önermeler olarak nicelik ve nitelikleri yönünden ele alınıp dört grupta incelenir (Çüçen 2004: 92). Bundan başka tekil, karmaşık ve belirsiz önermeler de bu gruba dâhil edilir. “Tüm insanlar ölümlüdür” örneğinde olduğu gibi, bir sınıfın tüm öğelerinin yüklemdeki sınıf tarafından kapsandığını belirten önermeye tümel olumlu (Thomas 1966: 36); “hiçbir insan taş değildir” örneğinde olduğu gibi, bir sınıfın tüm öğelerinin yüklemdeki sınıfın dışında olduğunu ifade eden önermeye tümel olumsuz (Thomas 1966: 37); “bazı insanlar gözlüklüdür” örneğinde olduğu gibi, bir sınıfın bazı öğelerinin yüklemde ifade edilen sınıfın da öğeleri olduğundan bahseden önermeye tikel olumlu (Thomas 1966: 37); “bazı insanlar öğretmen değildir” örneğinde olduğu gibi, bir sınıfın bazı öğelerinin

yüklemdeki sınıfın öğeleri olmadığını dile getiren önermeye de tekil olumsuz (Thomas 1966: 37) önerme denir. Tekil, karmaşık ve belirsiz önermelere ise sırasıyla; “Mehmet zekidir”, “teyzesi tarafından sevilmeyen Ayşe başarılıdır” ve “insan düşündür” örnekleri verilebilir. Bu önermelerden birincisi olan tekil önermede, tek bir özne vardır (Yıldırım ve Ülger 2017: 68); ikinci önerme olan karmaşık önermede, “konu veya yüklem veya her ikisi birden karmaşık bir durum gösterir, yani konu ve yüklem bazı tamamlayıcı fikirler eklenir” (Öner 1996: 66); üçüncü önerme olan belirsiz önermede de konunun nicelik belirtmemesi söz konusudur (Emiroğlu 2011: 111). Belirsiz önermeler tümel önerme olarak da ele alınabilir (McCall 1961: 51). Çünkü ‘insan düşündür’ denildiğinde ‘tüm insanlar düşündür’ anlatımı kastedilmektedir.

Bileşik önermeler; bileşikliği açıkça belli olan önermeler ve bileşikliği açıkça belli olmayan, yani bileşikliği gizli olan önermeler olarak iki öbeğe ayrılabilir (Küçük 1988: 101). Bileşikliği açıkça belli olan önermeler birden fazla yargıyı içerdiği biçimsel olarak belli olan önermelerdir. Bileşikliği açıkça belli olmayan, yani bileşikliği gizli olan önermeler ise birden fazla yargıya sahip olduğu biçimsel olarak değil, anlam yönünden anlaşılabilir önermelerdir (Emiroğlu ve Altunya 2018: 50-51). Bileşikliği açıkça belli olan önermeler; bitişik koşullu önermeler, ayrı koşullu önermeler, bağlantılı önermeler, nedenli önermeler ve ekli önermeler olarak ele alınabilir (Akıncı ve Ünder 2013: 29-30). Bileşikliği gizli olan önermeler de; özgülü (exclusive) önermeler, çıkarmalı (exceptive) önermeler, karşılaştırmalı önermeler ve sınırlandırıcı önermeler olarak sınıflandırılabilir (Akıncı ve Ünder 2013: 30-31).

“Dersine çalışırsan geçersin” ve “dersine çalışırsan üzülmezsin” örneklerinde olduğu gibi, önermenin ön ve art bileşenin olumlu ya da olumsuz olarak birbirine yaklaştırarak kurulan önermeye bitişik koşullu önerme (Çüçen 2004: 94); “Ahmet İstanbul’a ya otobüsle ya da trenle gelecektir” örneğinde olduğu gibi, seçenekliliği belirten önermeye ayrı koşullu önerme (Akıncı ve Ünder 2013: 30); “Ali ve Veli dersten geçti” örneğinde olduğu gibi “ve”, “hem... hem de ...”, “ne... ne de...” gibi bağlaçlar kullanılarak birden fazla olumlu ya da olumsuz önermeyi birbirine bağlayan önermeye bağlantılı önerme (Kahveci 2017: 115); “Ahmet çok çalışkan bir öğrencidir lakin başarısızdır” örneğinde olduğu gibi “ama”, “fakat”, “lakin” ve “mamafih” gibi eklerle basit önermelerin birbirine bağlanarak oluşturulan önermelere ekli önerme (Öner 1996: 80); “bu dersten kalacaksın çünkü çalışmıyorsun” örneğinde olduğu gibi, “çünkü” gibi neden bildiren bir bağlaçla iki basit önermeyi birbirine bağlayarak oluşturulan önermeye de nedenli önerme (McCall 1961: 82; Emiroğlu ve Altunya 2018: 247) denir.

“Sadece Ahmet bu dersten geçti” örneğinde olduğu gibi “yalnız”, “sadece” ve “ancak” gibi sözcükleri kullanarak bir şeyi diğerleri arasında özgülü hale getirerek oluşturulan önerme, özgülü önerme (Cohen ve Nagel 1962: 37); “Ayşe hariç herkes geldi” örneğinde olduğu gibi, konunun kapsamındaki bazı bireyleri çıkararak oluşturulan önerme, çıkarmalı önerme (Cohen ve Nagel 1962: 37); “Ayşe, Fatma’dan daha çalışkandır” örneğinde olduğu gibi, bir düşünceyi karşılaştırma ile dile getiren önermeye, karşılaştırmalı önerme (Yıldırım ve Ülger 2017: 74); “üç yıldır annemi göremiyorum” örneğinde olduğu gibi, bir konuyu önceki ve sonraki durumuyla ilgili zaman yönünden bir sınırlandırmaya gidilerek oluşturulan önerme de sınırlandırıcı önerme (Demir 2013: 59) olarak adlandırılır.

Kutadgu Bilig’de yer alan aşağıdaki anlatımlar bu önerme türlerine örnek verilebilir:

2.1. Kutadgu Bilig’de Tümel Olumlu Önerme Örnekleri

“Her eğrilikte bir kötülüğün tohumu bulunur” (Yusuf Has Hacib 2008: 221 (806)).

“Bütün canlılar için ölüm bir kapıdır” (Yusuf Has Hacib 2008: 273 (1134)).

“Her türlü iyi söz kitaplarda bulunur” (Yusuf Has Hacib 2008: 507 (2697)).

“Her türlü hesabı yapmak için zekâ gerekir” (Yusuf Has Hacib 2008: 519 (2772)).

“Bütün kördüğömler bilgi ile çözülür” (Yusuf Has Hacib 2008: 573 (3168)).

“Bütün boğaz zevkleri karnın doymasıdır” (Yusuf Has Hacib 2008: 637 (3610)).

“Her diri olan, şüphesiz bir gün toprakla örtülecektir” (Yusuf Has Hacib 2008: 663 (3785)).

“Her güzel iş bilgiyle meydana gelir” (Yusuf Has Hacib 2008: 885 (5253)).

“Her doğan ölmek için doğar” (Yusuf Has Hacib 2008: 885 (5264)).

2.2. Kutadgu Bilig’de Tümel olumsuz Önerme Örnekleri

“Eceli gelmeden hiçbir yiğit ölmez” (Yusuf Has Hacib 2008: 447 (2286)).

“Anadan doğan hiç kimse ecelsiz ölmez” (Yusuf Has Hacib 2008: 449 (2288)).

“Hiç kimse memlekette bir zorbaya artık rastlamıyor” (Yusuf Has Hacib 2008: 565 (3108)).

“Kayalara tırmanan bu dağ keçileri ve geyikler; hiçbiri senin elinden kurtulamaz, ey iyi doğalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 901 (5373)).

2.3. Kutadgu Bilig’de Tikel Olumlu Önerme Örnekleri

“Bazısı huzura kavuşur, bazısıysa kendi başını yer” (Yusuf Has Hacib 2008: 429 (2156)).

“Kimi su-başı, kimi de hacib, kimi hükümdarın sırrını verdiği kâtibi olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 707 (4065)).

“Kimi aklıyla öğeliğe yükselir; kimi kök-ayukluk ile şöret bulur” (Yusuf Has Hacib 2008: 707 (4067)).

“Kimi unvanının eşi olmayan er-ögi olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 709 (4069)).

“Bir kısmı da fakirlik ıstırabı içindedir” (Yusuf Has Hacib 2008: 883 (5242)).

“Bazısı aç, bazısı çıplaktır; bazısı da endişe içinde kıvrırır” (Yusuf Has Hacib 2008: 883 (5243)).

2.4. Kutadgu Bilig’de Tikel Olumsuz Önerme Örnekleri

“Bir kısmı da davete gitmez” (Yusuf Has Hacib 2008: 797 (4669)).

2.5. Kutadgu Bilig’de Tekil Önerme Örnekleri

“Ay-Toldı bir süre böyle vakit geçirdi” (Yusuf Has Hacib 2008: 167 (498)).

“Ay-Toldı hizmetiyle herkesi memnun etti” (Yusuf Has Hacib 2008: 243 (954)).

“Ay-Toldı bütün işleri yerine koydu” (Yusuf Has Hacib 2008: 259 (1038)).

“Ay-Toldı oğlunun sözlerini dinledi” (Yusuf Has Hacib 2008: 291 (1249)).

“Odgurmuş akrabalarını soruşturdu” (Yusuf Has Hacib 2008: 593 (3302)).

“Odgurmuş yanıt verdi” (Yusuf Has Hacib 2008: 863 (5104)).

“Odgurmuş kardeşini geri çevirdi” (Yusuf Has Hacib 2008: 911 (5447)).

“Ögdülmiş sevindi” (Yusuf Has Hacib 2008: 967 (5816)).

“Odgurmuş devam etti” (Yusuf Has Hacib 2008: 1019 (6170)).

“Kumarı onun feryatlarını engellemeye çalıştı” (Yusuf Has Hacib 2008: 1039 (6293)).

2.6. Kutadgu Bilig'de Karmaşık Önerme Örnekleri

“Halkının iyiliğini isteyen bey, dirayetli beydir” (Yusuf Has Hacib 2008: 375 (1789)).

“Kendini sevdiren kişiler arkadaşlarını da memnun eder” (Yusuf Has Hacib 2008: 439 (2230)).

“Anlaşmak istemeyen düşmanın uykusunu kaçırmak için şüphesiz beye bir ordu kumandanı gerekir” (Yusuf Has Hacib 2008: 445 (2270)).

“Soyu iyi olan insan iyi olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 469 (2438)).

“Sözleri tartan insanın işi çok temiz olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 469 (2440)).

“Kendine hâkim olamayan kişi kendi başını yer” (Yusuf Has Hacib 2008: 481 (2518)).

“Her işte emniyetle hareket edebilmesi için elçi olarak gidecek kişinin çok iyi bir insan olması gerekir” (Yusuf Has Hacib 2008: 499 (2640)).

“Nefsine hâkim olan insan mutluluğu bulur” (Yusuf Has Hacib 2008: 517 (2764)).

“Hep kendi yararını düşünen insan müsterih olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 583 (3243)).

“Başkasına faydası dokunmayan kişi ölü gibidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 607 (3408)).

“Ölümü bilen insan dünya mutluluğuna kapılmaz; öleni gören insan da uzun süre avunmaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 629 (3559)).

2.7. Kutadgu Bilig'de Belirsiz Önerme Örnekleri

“Kişi akıl ile asil insan adını alır” (Yusuf Has Hacib 2008: 139 (303)).

“Kişi çok sevdiği atını köstekli tutar” (Yusuf Has Hacib 2008: 139 (315)).

“İnsan insana daima yakın yaşar” (Yusuf Has Hacib 2008: 237 (910)).

“Gurur ile kişi göğe yükselmez; alçakgönüllü olmakla da işi bozulmaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 425 (2119)).

“Kişiyi alçakgönüllülük yükseltir” (Yusuf Has Hacib 2008: 425 (2120)).

“Kişinin iç doğası onun dış görünüşüne eştir” (Yusuf Has Hacib 2008: 437 (2215)).

“İnsan işini gücünü hesapla yapar” (Yusuf Has Hacib 2008: 439 (2220)).

“İnsan işini zekâ ile yapar” (Yusuf Has Hacib 2008: 439 (2222)).

“Kişi iyilik gördüğü adama kul olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 451 (2305)).

“İnsan bilgiyle etrafına hâkim olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 547 (2979)).

“Kişi iyiliğe karşı aziz canını verir” (Yusuf Has Hacib 2008: 547 (2980)).

2.8. Kutadgu Bilig’de Bitişik Koşullu Önerme Örnekleri

“Beyler iyi kişileri kendilerine yakın tutarlarsa kötüler de işlerinde iyi hareket etmeye mecbur olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 233 (888)).

“Beylerin etrafını kötüler çevirirse memlekete tamamen kötüler hâkim olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 233 (889)).

“Kötü serbest kalırsa iyi ortadan kaybolur; hâkim iyi olursa onun halkı da şüphesi iyi olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 233 (890)).

“Kim iyilik dilerse iyilik eder” (Yusuf Has Hacib 2008: 237 (912)).

“Kendisine bir şey sorulmadan söze başlayana biri ‘hayvan’ derse doğru söylemiş olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 245 (962)).

“Söz boş yere söylenirse çok zarar getirir” (Yusuf Has Hacib 2008: 251 (987)).

“Söz yerinde kullanılırsa kulu yükseltir” (Yusuf Has Hacib 2008: 253 (1001)).

“Eğer dil söz söylemesini bilmezse mavi gökte olanı yere indirir” (Yusuf Has Hacib 2008: 253 (1003)).

“Kişi ölüme karşı fidye verebilseydi hükümdarlar fidye verip ölümden kurtulurdu” (Yusuf Has Hacib 2008: 271 (1114)).

“Kim akıllının sözünü tutarsa işi iyi gider” (Yusuf Has Hacib 2008: 295 (1270)).

“Söz yazılırsa kalır; ihmal edilirse gider” (Yusuf Has Hacib 2008: 519 (2779)).

2.9. Kutadgu Bilig'de Ayrık Koşullu Önerme Örnekleri

“İhmalkâr adam ya bozulur ya da zamansız ölür” (Yusuf Has Hacib 2008: 449 (2297)).

“İnsanları kul veya bey diye ayırmaz; bu daha iyi veya daha kötüdür diye ayırmaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 625 (3534)).

“Kapıcı veya yol gösterici bana engel olamaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 661 (3768)).

“Ekşi veya tatlı yemekler boğaz zevkidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 813 (4772)).

“İnsanlardan kalan ancak iyi veya kötü addır” (Yusuf Has Hacib 2008: 885 (5255)).

“Sözün faydası çok söylemekte veya söyleneni hayretler içinde çok dinlemekte değildir” (Yusuf Has Hacib 2008: 909 (5433)).

“Halkı idare eden veya beyliğin bütün işlerini gören bir bey hizmetkârsın yapamaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 913 (5459)).

“Her şeyin fırakı yakın veya uzak olabilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 1025 (6206)).

“Ölüme karşı bir çare veya etkili bir silah yoktur” (Yusuf Has Hacib 2008: 1039 (6291)).

2.10. Kutadgu Bilig'de Bağlantılı Önerme Örnekleri

“Doğan ölür ve kara toprak olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 335 (1545)).

“İnsan bilgisiz doğar ve yaşadıkça öğrenir” (Yusuf Has Hacib 2008: 359 (1680)).

“İnsan, küçük çocukken bilgi öğrenir ve büyüyünce dileğine kavuşur” (Yusuf Has Hacib 2008: 379 (1823)).

“Halka baş olmak büyük ve ağır bir iştir” (Yusuf Has Hacib 2008: 427 (2147)).

“İnsan dediğin bilgili ve akıllı olandır” (Yusuf Has Hacib 2008: 573 (3165)).

“Akrabaları olan kişinin namı ve şöhreti büyüktür; arkadaşları olanın adı ve sözü muteberdir” (Yusuf Has Hacib 2008: 575 (3173)).

“İnsan gafildir ve gözü de aşırı isteklidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 629 (3565)).

“Hükümdar memleketin beyi ve halkın da büyüğüdür; ona her türlü hürmet ve saygı göstermek gerekir” (Yusuf Has Hacib 2008: 845 (4996)).

“Beyliğin kökü ihtiyatlı olmak ve uyanık durmaktır” (Yusuf Has Hacib 2008: 885 (5258)).

“Hazine ve ordu beylerin gücünü oluşturur” (Yusuf Has Hacib 2008: 915 (5462)).

2.11. Kutadgu Bilig’de Ekli Önerme Örnekleri

“Çok dinlemeli, fakat sözü birer birer söylemeli” (Yusuf Has Hacib 2008: 255 (1014)).

“Dünya zevkleriyle oyalanarak gaflet edenler, ölüm yakalayınca uyanırlar, fakat artık ellerinden bir şey gelmez” (Yusuf Has Hacib 2008: 275 (1142)).

“Gururlu insan dönekek devletle avunarak ona güvenir; fakat yağız yer altında pişmanlıkla yüreğini parçalar” (Yusuf Has Hacib 2008: 275 (1144)).

“Kişi dilerse bütün arzularına kavuşur, fakat dilediği gibi ve iyilerin başı olan bir insan bulamaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 347 (1617)).

“Bu insan kılığında dolaşan hizmetkâr takımı kalabalıktır; fakat bil ki, içlerinde insan diye güvenilecek biri yoktur” (Yusuf Has Hacib 2008: 347 (1618)).

“Mutluluk gelirse herkese yakışır; fakat akıllılara daha çok bağdaşır” (Yusuf Has Hacib 2008: 361 (1707)).

“İnsan için altın gümüş kıymetlidir; fakat kendine hâkim olan kişi, gümüşten daha kıymetlidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 365 (1725)).

“İnsanoğlu ne kadar zavallıdır, bütün gün toplar, fakat yiyecek bir şey bulamaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 365 (1732)).

“Cömertlik çok iyi bir şeydir, onu elden bırakmamalı; fakat el kesesinden cömertlik olmaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 521 (2800)).

“Dost edinmek kolay, fakat dostluğu korumak zordur; düşman olmak kolay, fakat barışmak zordur” (Yusuf Has Hacib 2008: 737 (4269)).

2.12. Kutadgu Bilig'de Nedenli Önerme Örnekleri

“Şimdi ümitli olabilirim, çünkü mutluluk bana yar olmaya başladı” (Yusuf Has Hacib 2008: 343 (1588)).

“Ben bunu kabul etmedim, sözünü dinlemedim; çünkü bu aldatıcı dünyaya inanmıyorum” (Yusuf Has Hacib 2008: 857 (5067)).

“Acele hareket etmemeliyim, çünkü acele etmek zararlıdır, bunu yapmamalıyım, dedi” (Yusuf Has Hacib 2008: 941 (5648)).

2.13. Kutadgu Bilig'de Özgülü Önerme Örnekleri

“Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlarla çare bulunabilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 403 (1971)).

“Açgözlü adamın açlığı ancak ölümle sona erer” (Yusuf Has Hacib 2008: 409 (2003)).

“İnsan ancak kendisine denk olanla hem-renk olabilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 727 (4193)).

“Bana senden ancak iyilik gelebilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 857 (5071)).

“Doğru ol ve doğruluk üzere hüküm sür; beylik ancak böyle uzun süre payidar olabilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 873 (5170)).

“İnsanın iyi ya da kötü olsun, yalnızca adı kalır” (Yusuf Has Hacib 2008: 885 (5265)).

“Bugün artık insanlarla ancak işaretle anlaşır oldum” (Yusuf Has Hacib 2008: 941 (5642)).

“Kişi işinde ancak danışmak suretiyle başarılı olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 943 (5653)).

“Kötülere ancak kötülük yapmak suretiyle engel olunur” (Yusuf Has Hacib 2008: 985 (5948)).

2.14. Kutadgu Bilig'de Çıkarmalı Önerme Örnekleri

“Bunların dışında kalan bir sürü insan, bu üçüne uyarak yürüyen köşeklerdir” (Yusuf Has Hacib 2008: 509 (2710)).

“Doğru söyledin, hakikat budur; bundan başkası hep eğri yoldur” (Yusuf Has Hacib 2008: 827 (4876)).

2.15. Kutadgu Bilig’de Karşılaştırmalı Önerme Örnekleri

“Bu işi hükümdar benden daha iyi bilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 399 (1936)).

“Bu can sevilecek bir şeydir ve ondan daha sevilecek bir şey altın ve gümüşdür; o candan çok daha kıymetlidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 515 (2746)).

“Aradım, aziz can için kendimden daha emin başka birini bulamadım” (Yusuf Has Hacib 2008: 543 (2942)).

“Sana şekerden daha tatlı söz gönderdim; karşılığı bana zehirden daha acı geldi” (Yusuf Has Hacib 2008: 683 (3913)).

“Benim sözlerim kendimden daha iyidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 825 (4861)).

“Bugün orada bulunmak senin için daha iyidir; burada bulunmak da benim için daha iyidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 953 (5725)).

2.16. Kutadgu Bilig’de Sınırlandırıcı Önerme Örnekleri

“Küçüklüğünden beri hep benim hizmetimde bulundun” (Yusuf Has Hacib 2008: 399 (1941)).

“Bana zahit adı takıldığından beri; bu ad benim için felaket olmuştur” (Yusuf Has Hacib 2008: 863 (5106)).

3. Kiplikli Önermeler ve Bu Önermelerin Kutadgu Bilig’deki Örnekleri

Kiplikli mantık; temel mantığa kipsel yöneticiler katılarak oluşturulan mantıktır (Grünberg vd. 2003: 77). Buna göre kiplikli önerme; “bir önermenin işaret ettiği şeyin gerçek, zorunlu veya mümkün olup olmaması halidir” (Özlem 2004: 141-142). Bir bakıma yargı üzerine oluşturulan yargıdır (Öner 1996: 82).

Kiplikli önermeler konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bunun temel nedeni Aristoteles’in “Yorum üzerine” adlı kitabında mümkün, imkânsız, zorunlu ve olumsal (Aristoteles 1989a: 35; Aristoteles 2002: 41) önermelerden; “Birinci Analitikler” adlı kitabında da arı/basit, zorunlu ve mümkün önermelerden (Aristoteles 1989b: 5; Aristoteles 1998: 13) söz etmesidir. Ortaçağda; batı dünyasındaki mantıkçılar, Aristoteles’in “Yorum Üzerine” adlı kitabındaki sınıflandırmayı izlemişlerdir (Akıncı ve Ünder 2013: 31; Öner, 1996: 83). Yine Ortaçağda; İslam dünyasındaki ilk mantıkçılar (mütekaddimîn) ile sonraki mantıkçılar (müteahhirîn) da kiplikli önermelerle ilgili farklı sınıflandırmalara

gitmişlerdir. İlk mantıkçılar zorunluluk, imkân ve imkânsızlık üzerinde; sonraki mantıkçılar ise zorunluluk, devam, fiil ve imkân üzerinde durmuşlardır (Emiroğlu 2011: 119-123). İslâm dünyasındaki ilk mantıkçılar görüşlerini, Aristoteles'in "Yorum üzerine" adlı kitabına; sonraki mantıkçılar da "Birinci Analitikler" adlı kitabına dayanarak oluşturmuşlardır. I. Kant da "Birinci Analitikler"e dayanarak yalın, mümkün ve zorunlu olmak üzere kiplikli önermeleri üçe ayırmıştır (Öner 1995: 132). Günümüzde, klasik mantık kitaplarının çoğunda Kant'ın bu sınıflandırmasının tercih edildiği görülmektedir. Aslında Aristoteles yorumcularının belirttiği gibi, Aristoteles'in "Birinci Analitikler"de zorunlu ve olanaklı olmak üzere iki kiplikli önerme kabul ettiği söylenebilir. Çünkü onun yalın dediği önermeler kipliksiz önermelerdir (Öner 1996: 83). Biz de burada kiplikli önerme olarak mümkün ve zorunlu önermeler üzerinde duracağız.

Mümkün önermeler, "yarın yağmur yağması muhtemeldir" örneğinde olduğu gibi, imkânın bildirildiği (Ural 1995: 59; Yüksel 2017: 33); zorunlu önermeler ise "insanın yaşaması için nefes alması zorunludur" örneğinde olduğu gibi, zorunluluğun ifade edildiği önermelerdir (Kahveci 2017: 120). Mümkün önermeleri "...mümkündür", "...olasıdır", "...ebilir" vb. biçimindeki ifadelerden; zorunlu önermeleri de "...zorunludur", "...gereklidir", "...malı", "...meli" vb. biçimindeki ifadelerden tanıyabiliriz.

Kutadgu Bilig'de mümkün ve zorunlu önermelere çok fazla rastlanır. "3.1." ve "3.2." numaralı alt başlıklarımızda bunlara ilişkin örnekler verelim.

3.1. Kutadgu Bilig'de Mümkün Önerme Örnekleri

"İnsan, dilsiz de olsa bilgili olabilir" (Yusuf Has Hacib 2008: 255 (1016)).

"Bir memleketi kılıç ile derhal ele geçirmek mümkündür" (Yusuf Has Hacib 2008: 467 (2426)).

"Bu dünya malını kötülemek doğru değildir; sarf edip dağıtmak suretiyle halkı sevindirmek mümkündür" (Yusuf Has Hacib 2008: 693 (3977)).

"Gelecekteki olaylar karanlık geceye bürünmüştür, ey iyi arkadaşım, ancak parlak güneş aydınlatabilir" (Yusuf Has Hacib 2008: 833 (4925)).

"Hükümdarın eli bütün halka uzanır; gazaba gelirse dilediğini yapabilir" (Yusuf Has Hacib 2008: 857 (5064)).

"Ey dünyaya hâkim olan, iyi hareket et; mutluluk geldiği gibi yine gidebilir" (Yusuf Has Hacib 2008: 861 (5086)).

“Gayret et, iyi ad kazan, mutluluk vefasızdır; sana yine yabancı muamelesi yapabilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 861 (5087)).

“Büyükük ve beylik sana yüz çevirebilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 861 (5089)).

3.2. Kutadgu Bilig’de Zorunlu Önerme Örnekleri

“Bilgisizin dili daima kilitli olmalı; bilgili kişi de diline hâkim olmalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 247 (971)).

“Çocuk bilgi isterse öğrenmeye küçük yaştan başlamalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 379 (1822)).

“Bey çok akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 401 (1954)).

“Akıllılara danışman nazarıyla bakmalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 407 (1995)).

“Bey tok gözlü, hayâ sahibi ve doğası yumuşak olmalı; sözünde ve hareketinde açık davranmalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 407 (2000)).

“Vezirin gönlü açık ve dili yumuşak olmalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 439 (2229)).

“Ordu kumandanı siyaset etmesini bilmeli” (Yusuf Has Hacib 2008: 449 (2300)).

“Ordu kumandanı düşmana karşı harekete geçerken düşmana karşı koyacak esas kuvveti yakında buldurmalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 455 (2341)).

“Hizmetkârların beyine içten bağlı olması gerekir; içten bağlı olanın da candan hizmet etmesi gerekir” (Yusuf Has Hacib 2008: 489 (2570)).

“Elçi açık dilli ve gönül sahibi olmalı; sözde usta ve akılda üstün bulunmalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 501 (2660)).

“Hesabın iyice tutulması için dikkatle kaydedilmesi gerekir” (Yusuf Has Hacib 2008: 519 (2773)).

Sonuç

Çalışmamızın gelişme kısmında gösterdiğimiz gibi, Kutadgu Bilig’de, yargının niteliğine göre ele alınan önermelerden olumlu önerme ve olumsuz önerme; basit önerme olarak ele alınan önermelerden tümel olumlu önerme, tümel

olumsuz önerme, tikel olumlu önerme, tikel olumsuz önerme, tekil önerme, karmaşık önerme ve belirsiz önerme; bileşik önerme türlerinden bileşikliği açıkça belli olan önermelerden bitişik koşullu önerme, ayrık koşullu önerme, bağlantılı önerme, ekli önerme ve nedenli önerme; bileşik önerme türlerinden bileşikliği açıkça belli olmayan önermelerden özgülü önerme, çıkarmalı önerme, karşılaştırmalı önerme ve sınırlandırıcı önerme; kiplikli önermelerden mümkün önerme ve zorunlu önerme şeklindeki klasik mantıkta üzerinde durulan başlıca 20 önerme türünden, bir kısmına daha az rastlanmakla birlikte, hepsine yer verilmektedir. Buna göre, araştırmamızın giriş kısmında sorduğumuz soruya olumlu yanıt vererek Kutadgu Bilig'in düşünsel açıdan olduğu gibi önerme türleri bakımından da büyük bir zenginliğe sahip olduğu söylenebilir.

Bu tespit doğrultusunda şu husus da dile getirilebilir: Doğru düşünmeye yönelik bir araç olarak ifade edebileceğimiz mantığın etkileri, Kutadgu Bilig'de de görülmektedir. Akıl yürütmelerimizi oluşturduğumuz başlıca önerme türlerinin hepsine, az ya da çok, Türk düşünce tarihinin bu önemli eserinde yer verilmesi, bu etkilerin önemli bir göstergesidir. Bu da, çalışmamızın giriş kısmında belirttiğimiz, Kutadgu Bilig'in bazı düşünörlere göre Aristoteles'in felsefesinin, dolayısıyla da mantığının doğudaki yansıması olduğu iddiasını, en azından klasik mantıkta işlenen önerme türlerinin bu eserde örnekleme bakımından haklı çıkarmaktadır.

Kaynaklar

- AKARSU, Bedia (1984), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara.
- AKINCI, Semiha ve ÜNDER, Hasan Ali (2013), *Klasik Mantık*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- AKYOL, Aygün (2018), "Erdemli Siyaset -Yusuf Has Hacip", *Türk Düşünce Tarihi*, Ed. Bayram Ali Çetinkaya, Grafiker Yayınları, Ankara, ss. 79-92.
- ARİSTOTELES (1989a), *Organon II: Önerme*, Çev. H. Ragıp Atademir, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ARİSTOTELES (1989b), *Organon III: Birinci Analitikler*, Çev. H. Ragıp Atademir, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ARİSTOTELES (1998), *Birinci Çözümlemeler*, Çev. Ali Houshiary, Dost Kitabevi, Ankara.
- ARİSTOTELES (2002), *Yorum Üzerine*, Çev. Saffet Babür, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

- COHEN, Morris R. and NAGEL, Ernest (1962), *An Introduction to Logic*, Harcourt, Brace & World Inc., New York and Burlingame.
- ÇÜÇEN, A. Kadir (2004), *Klasik Mantık*, Asa Kitabevi, Bursa.
- ÇİÇEKDAĞI, Caner (2019), *Formel Mantık -Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yayınları, Ankara.
- DEMİR, Abdullah (2013), *Klasik Mantık*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- EMİROĞLU, İbrahim (2011), *Klasik Mantığa Giriş*, 8. Baskı, Elis Yayınları, Ankara.
- EMİROĞLU, İbrahim ve ALTUNYA, Hülya (2018), *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- GRÜNBERG, Teo -GRÜNBERG, David -ONART, Adnan ve TURAN, Halil (2003), *Mantık Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, METU Press, Ankara.
- KAHVECİ, Kutsi (2017), *Klasik Mantık*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KAYA, Bayram (2005), *Türk Felsefe Tarihi*, Asya Şafak Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜK, Hasan (1988), *İslam'da ve Batıda Mantık*, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- McCALL, Raymond J. (1961), *Basic Logic: The Fundamental Principles of Formal Deductive Reasoning*, Barnes & Noble Inc., New York.
- ÖNER, Necati (1995), “Klasik Mantıkta Modalite”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, ss. 120-135.
- ÖNER, Necati (1996), *Klasik Mantık*, 7. Baskı, Bilim Yayınları, Ankara.
- ÖZDEN, Ömer (2015), *Resimli Türk Düşünce Tarihi*, 2. Baskı, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.
- ÖZKAN, Cengiz İskender (2016), “Önermeler”, *Klasik Mantık*, Ed. Hüseyin Subhi Erdem, Lisans Yayıncılık, İstanbul, ss. 107-146.
- ÖZLEM, Doğan (2004), *Mantık: Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*, 7. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- STEBBING, L. Susan (1961), *A Modern Introduction to Logic*, Harper & Brothers, New York.
- TAYLAN, Necip (2010), *Anahatlarıyla Mantık: Tarihçesi –Problemleri*, 5. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul.

- THOMAS, Norman L. (1966), *Modern Logic: An Introduction*, Barnes & Noble Inc., New York.
- URAL, Şafak (1995), *Temel Mantık*, 2. Baskı, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2017), *Türk Tefekkürü Tarihi*, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- YAZOĞLU, Ruhattin ve İMAMOĞLU, Tuncay (2010), *Klasik Mantık*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, Cemal (2000), *Çağdaş Felsefe Sözlüğü: Terimler -Öğretiler - Filozoflar*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- YILDIRIM, Hüsamettin ve ÜLGER, Mustafa (2017), *Şemalarla Klasik Mantık*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- YUSUF HAS HACİB (2008), *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- YÜKSEL, Yücel (2017), *Gelenekselden Moderne Mantıkta Önermeler ve Doğruluk Değerleri*, Akademi Titez Yayınları, İstanbul.